

ŞİŞMAN-ZÂDE MUSTAFA YAZICI CÖNKÜ

Rasim DENİZ*

I- GİRİŞ

Türk Halk Edebiyatı'nın temel kaynakları söz konusu edildiğinde ilk akla gelen sözlü ve yazılı kaynaklardır. Sözlü kaynaklar, folklorik bilgileri çağlar boyunca nesillerden nesillere aktarana gelen kişilerdir. Yazılı kaynakların çeşitleri çoktur. Bunlardan bazı :

Menâkıbnâmeler, vilâyetnâmeler, surnâmeler, rûznâmeler, gazavatnâmeler, dârnâmeler, vefatnâmeler, şer'îyye sicilleri, suparalar, (si-pâreler), şiir mecmuaları ve cönklerdir.

Halk Edebiyatı'nın yazılı kaynaklarından biri hattâ bence birincisi sayılan cönklerden birini sunmaktan mutluluk duymaktayım. Çalışmamıza konu olarak seçtiğim "Mustafa Yazıcı'nın Cönkü'ne geçmeden önce cönk kelimesi üzerinde kısa da olsa durmak istiyorum.

1. Halkımızın "sığır dili dana dili" diye adlandırdıkları "cönk" kelimesi uzak doğu ülkeleri menşeyli olduğu söylenirse de. Veled Çelebi (İzbudak), Türk Dili Lugatında Türkçe "tesbit etmek, derlemek, ciltlemek" anlamına gelen "cönemek, cönlemek, cünlemek" fiilerinden türemiş bir isim olduğunu ileri sürmüştür. Bu konuyu dilcilerimize bırakarak cönklerin tetkikine geçecek olursak, cönkleri genel olarak iki kısımda incelemek gerektiği düşüncesindeyim. Şöyle ki :

- a) Cönkleri şekil bakımından ele almak ve tanıtmak.
- b) Cönkleri muhtevâ bakımından ele almak ve tanıtmak.

Cönkleri ilk bakışta ince uzun, ensiz bloknot gibi olduğunu görürüz. Okumak istediğimiz zaman uzunlamasına açılan yazıları yukarıdan aşağı, sağdan sola yazıldığını fark ederiz. Cönklerin çoğunluğu iyi işlenmemiş derilerle kaplıdır. Ciltlenme yönünden de özen gösterilmiş olanları pez azdır. Çok okunup elden ele geçmelerinden, ciltlenmede titiz davranılmadığından dolayı çoğu eskimiş ve kolayca yıpranmışlardır.

Cönklerin boyutları oldukça değişiklik göstermektedir. 5x10, 15x23 cm boyutlarından daha değişik olanları mevcuttur. Cönklerin varak (yaprak) sayısı da çok değişiktir. 30 ilâ 200 arasında rakamlarla ifade edilebilir.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

Cönklerde kullanılan kağıtlar eski asırlarda daha sağlam hatta âharlı, möhrelî olduğu halde yakın zamanlara gelindikçe iyi işlenmemiş kirli ve kaba kağıtların, bazanda değişik bir kaç renkten oluşan kağıtların kullanıldığı görülmektedir.

Cönkler yazı ve imlâ bakımından da incelendiğinde, hemen bütün cönkler okunması güç, iyi olmayan bir yazıyla yazıldıkları, bu yazılardan en çok nesih kırması, ta'lik kırması ve bozuk bir rık'a görülür. Bunların yanında yazı ve imlâsı çok güzel, cilti mükemmel, semseli, şirazeli, köşebentli olanları az da olsa bulunmaktadır.

b) Muhtevâ bakımından cönkler, kendi çapında birer antoloji durumundadırlar. Bu yönüyle yüklü bir gemiye benzerler. Çoğunluğu âşıklara ait şiirler, dualar, büyüçülükle ilgili nollar, her derde deva olduğu iddia edilen macunlar, ilaç tarifleri, cönk sahibini ilgilendiren doğum, ölüm tarihleri, alacak verecekliğin isimleri ve miktarları, anonim türküler, mânîler, ilâhîler, bilmececeler, bulmacalar, atasözleri, hadis ve âyet mânâları, önemli tarihler sel, kıtlık, zelzele çekirge istilası, sevilen âlimlerin, şeyhlerin ölüm tarihleri, memleketi ilgilendiren padişah'ın, vezirin tahta çıkışı, işbaşına gelişi, harblerin başlama ve zafer tarihleri gibi bir çok konuyla ilgili pek çok şeyi barındıran eserlere gemi mânâsına "cönk" denilmiştir.

II- ŞIŞMAN-ZÂDE MUSTAFA YAZICI CÖNKÜ

Çalışmamıza konu olan cönk, düz siyah meşin ciltli, 22x9.5 cm boyutlarında bir kapak yaprağı ve 36 yazılı yaprakla ikisi boş 38 yapraktır. Bir başında yaprakların ekli ve ensiz olan tarafından başlayarak yazılmış şiirler 30 yaprak sürüyor. Cöngün öteki başından başlayarak yazılmış şiirler ikisi boş sekiz yaprak sürüyor.

Şiirlerden bazılarının altında 1265 tarihi bulunduğu gibi cönk yazarı tarafından 24/A yaprağında "hâlen Ortahisar karyesi sâkinlerinden Şişman-Zâde İbrahim Ağa'nın oğlu Mustafa Yazıcı'nın bu cönk kimesne mânî olmaya ve's-selâm" notu yazılıdır.

Cönkte kullanılan yazı "Nes-ta'lik" bazı şiirlerde "Rık'a" ile yazılmıştır. Cönkün esas cilt kapağı olmayıp, sonradan ciltlendiği kağıtlarının hem eninden ve hemde boyundan kesildiği, şimdiki cildin cöngüye büyük geldiğinden anlaşılmaktadır. Hatta bazı şiir başlıkları bile bu kesilmeden zarar görmüştür.

III- YAPRAK SIRASINCA CÖNKTE ŞU ŞAİRLERİN ŞİİRLERİ VAR :

Şem'i : Yaprak 1/A. "Sana" redifli Gazel. 14/B,15/AB "Bulunmaz" redifli 19 kıt'a, Destan.

Nahif : Y.1/B, "İkiden biri" redifli, Koşma.

Gülzâyl : Y. 2/A, "Oldum" redifli Koşma.

Âşık Ömer : Y. 2/B, "...mak nedir" redifli Koşma. Y. 3/A, "Haber ver" redifli Koşma. Y. 18/AB "Benimdir" redifli Destan. Y. 20/B-21/A "c... nı" redifli Destan.

Y. 24/B. "Seyrettim" redifli Destan. Y. 26/AB. "Bilmez mi bilir" redifli Koşma. Y. 30/A. "Vermem ben seni" redifli Koşma.

Nesîmî : Y. 3/B. "Yıkma gönlün kimsenin" redifli Divan.

Kul Osau : Y. 3/B-4/A. "Olmaz mı" redifli Koşma.

Methî : Y. 4/AB. "Yıkma kalbin kimsenin" redifli Gazel. Y. 4/B. "Elbette bir vakit" redifli Gazel. Y. 5/AB. "Dünyaya bir geldi" Gazel.

Şerîf : Y. 6/A. "... Beni bend etmiş" redifli Koşma.

Gevherî : Y. 6/B, "Efendim" redifli Koşma. Y. 7/A. "...larda" redifli Koşma.

Y. 9/AB. "Düştü gönlüm" redifli Koşma, Y. 9/B. "Eyle bâri" redifli Koşma. Y. 29/B. "...nin olsun" redifli Koşma.

Sâkî : Y. 6/B-7/A. "İdindi" redifli Koşma.

Kâmilî : Y. 7/B. "Dimişler" redifli Koşma.

Cüdâf : Y. 7/B-8/A. "Dimiş" redifli Koşma.

Mahfî : Y. 8/A. "İster" redifli Koşma, Y. 10/B. "Vir" redifli Koşma.

Gülşânî : Y. 8/B. "Yolvir varayım" redifli Divan.

Remzî : Y. 9/A. "Bu" redifli Gazel.

Bahrî : Y. 10/A. "Nice oldu" redifli Destan. Y. 13/B-14/A. "Nice oldu" Destan.

Afârî : Y. 11/B. "Değer gözlerin" redifli Koşma.

Şevkî : Y. 13/A. "Olur" redifli Türkü.

Köroğlu : Y. 17/B. "Kırat gel" redifli Türkü.

Lüccel : Y. 22-23/A. "...nı" redifli 23 Kıt'a Destan.

Seyrânî : Y. 25/A. "...z yün" redifli Koşma.

Derviş : Y. 25/B-26/A. "Arzular" redifli Destan.

Kâtibî : Y. 28/B-29/B. "Ey güzel senden" redifli Koşma.

İbretî : Y. 29/A. "... Gönül" redifli Koşma.

Nisârî : Y. 30/A-31/B. "...nı" redifli Destan.

Mustafa : Y. 32/B. "Güldedir" redifli Koşma.

Âşık Câri : Y. 34/AB. "Muhammed" redifli İlahî-Koşma.

Yunus : Y. 34/B-35/A. "Allah" redifli İlahî. Y. 35/AB. "Garip garip ötme bülbül" redifli İlahî. Y. 36/A. "Görsün Muhammed" redifli İlahî. Y. 36/B. "Vakti sehir oldu" redifli İlahî.

Gülzârî : Y. 37/B-38/AB. "Ağladı" redifli 15 Kıt'alık Ağıt.

V- ŞAİRLERİN İSİMLERİNİN ALFABETİK SIRASI :

İçindekileri sırayla gösterdiğimiz bu cönkte 28 şâirin adı vardır. Bunları Alfabetik olarak bir sıraya dizerseniz şöyledir :

Afurî, Bahrî, Cârî, Cüdâî, Dervîş, Gevherî, Gülşânî, Gülzârî, İbretî, Kâtibî, Kâmilî, Kul Osman, Köroğlu, Lücceî, Mahfî, Methî, Mustafa, Nahifî, Nisârî, Remzî, Sâkî, Sevdâî, Şem'î, Şerifî, Şevkî, Âşık Ömer, Yunus Emre gibi halk şâirlerinin çok tanınmış olanları yanında az tanınmış veya hiç bir yerde şimdiye kadar ismi geçmemiş olan şâirlerin isimleri bu cönkte geçmekte...

VI- CÖNKTE GEÇEN ŞAİRLERİN ŞİİRLERİ VE ŞİİR TÜRLERİ :

Cönkün Muhtevasına baktığımızda ve tür olarak sıraladığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkar :

1. **Türküler** : Bunlardan üçü Anonim biri de Köroğlu'na ait olduğu ve cönkteki varak sıralamasında 11/A, 11/B, 13/A ve 17/B' varaklarında olduğu görülür.

2. **İlahîler** : Bunların toplamı altı olup, biri Âşık Cârî'ye ait, diğerleri ise, Âşık Yunus'undur. Cönkün varak sıralamasında 33/A, 34/AB, 35/AB, 36/A, 36/AB' yapraklarında olduğu görülür.

3. **Koşmalar** : Cönk içinde en çok olan şiirler koşmalardır. Bunların sayısı 27'dir. 3 koşmanın yazarı belli değildir. Cönkteki yazılı başlıklarından hareket ettiğimiz için bunlara türkü demeyi uygun bulduk. Yazarları belli olanların 5'i Âşık Gevherî; 4'ü Âşık Ömer, 2'si Âşık Mahfî'ye ait olmak üzere, Mustafa, İbretî, Kâtibî, Seyrânî, Nahifî, Gülzâyî, Kul Osman, Şerifî, Sâkî, Kâmilî, Cüdâî, Afurî, Şevkî'de birer koşma ile cönkte yer almaktadırlar. Koşmaların cönk sıralamasında 1/B, 2/AB, 3/AB, 4/A, 6/AB, 7/A, 8/A, 9/AB, 10/AB, 11/B, 12/B, 13/A, 25/AB, 28/B, 29/AB, 30/A, 32/B, 33/B, 34/AB, 37/A.

4. **Destanlar** : Cönkte koşmalardan sonra sayı bakımından ikinci sırada olan destanlardır. Bunların sayısı 15'dir. Destanların isimleri, "Destan-ı Tukaf", Âşık Bahrî tarafından yazılan destan 6-19-25. Kıt'adır. "Destan-ı Kıyamet" Âşık Şem'in olup, ilik olarak burada geçmektedir. 19 kıt'a. "Destan-ı Yer Gök", Âşık Ömer tarafından yazılan bu destan 16 kıt'a'dır. "Destan-ı Kurd Ali Paşa" bu destan da Âşık Ömer'in olup, 17 kıt'a'dır. "Destan-ı Yusuf Paşa" Lücceî tarafından yazılan destan 23 kıt'a'dır. "Destan-ı Seyahat" Âşık Ömer'in olup, 8 kıt'a'dır. "Destan-ı Mehmed Ali Paşa"

ismini taşıyan "Moskof kralı" redifli bu destanın yazarı belli değildir. 19. "Destan-ı Tâhir Paşa" Âşık Nisârî tarafından yazılan bu destan 21 kıt'a'dır. "Destan-ı Derviş" yazarı Âşık Derviş olup, 10 kıt'a'dır. "Destan-ı Mahmud-2" bu destanı 2. Mahmud'un ölümünde Âşık Gülzârî yazmıştır, destan 15 kıt'a'dır.

Bu destanların yanında Ürgüp Zelzelesi için yazılmış üç destan daha vardır ki, bunların yazarları belli değildir. Destanın birinde 1265 tarihinde zelzelenin vuku bulunduğunu yazmaktadır. Bu duruma göre cönkteki destanlardan ikisini Âşık Ömer, Âşık Bahri, Âşık Şem'i, Âşık Luceî, Âşık Derviş, Âşık Nisârî, Âşık Gülzârî yazmış bulunmaktadır.

Cönk yaprak sıralamasına göre destanlar 13/B, 14/AB, 15/AB, 16/AB, 17/A, 18/AB, 19/B, 20/B, 22/A, 24/AB, 25/B, 26/AB, 28/B, 30/B, 31/B, 37/B, 38/AB, yazarı belli olmayan Ürgüp ile ilgili destanların varak sırası : 15/B, 17/A, 24/B-25/A'dır.

5. *Gazeller* : Cönkteki gazellerin sayısı beş olup, yazarları Şem'i, Nesimî, Methî, Kâmilî ve Cüdâî'dir Gazellerin varak sıralamasında 1/A, 4/AB, 4/B, 7/B, 8/A olarak göze çarpar.

6. *Naat-ı Şerif* : Cönkte Nâat olarak sâdece Yeşilhisar şâirlerinden olan Gülşânî yazmıştır. Varak sıralamasında 8/B'dedir.

7. *Divan* : Cönkte bir de divan vardır ki, bunu da Nesimî yazmış olup, varak 3/B'de bulunmaktadır. Bu şiirlerin dışında 19/A, 32/A da boştur.

VII- CÖNKTEKİ ŞÂİRLERİN ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER :

İlk olarak türkülerden başlamak istiyorum. Sizlere sunmak istediğim türkü meşhur Köroğlu'na ait iki türküdür. Cönkteki ismi "Kırat"

Acem illerinde bir kırat gördüm
Alma gözli kız perçemli kırat gel
Yazık düşmüş bir kötünün eline
Alma gözli kız perçemli kırat gel

Salt gümüşten döğdüreyem nalını
Üç kız ile dokutayım çulunu
Çamlıbele uğradayım yolunu
Alma gözli kız perçemli kırat gel

* * * * *

İnişe inince keklik sekişli
Yokuşa gidince tavşan büküşli
Üsküf'den aldırılmış şahin bakışlı
Alma gözli kız perçemli kırat gel

2. Bizim tekkenin erleri
Koçakları cömert olur
Alır şikarını virmez
Gene merd oğlu merd olur

Tekkenin yurdu yurd olmaz
Çekdiği hicran derd olmaz
Çakal eniği kurt olmaz
Aslı kurt oğlu kurd olur

Arab atı meydan hövücü
Kıratdır düşman kovucu
Dünyada yiğit soyucu
Koroğlu gibi merd olur. 1265.

İlâhiler denilince ilk akla gelen Âşık, hiç şüphesiz Yunus Emre hatıra gelir. Çünkü Yunus Emre mahlaslı İlâhiler yanında Âşık Cârî'nin sekiz bentlik bir ilâhisi vardır. Bu ilâhide :

Mağrifet sahibi Cenâb-ı Bârî
Muallakda koma ben günahkarı
Adı Şefaatin Âşık-ı Cârî
Virdimin devası nur-ı Muhammed

diyerek mahlası yanında adının da Şefaatin olduğunu açıklamıştır.

Koşmalardan da bir kaç örnek vermek gerekirse 27 koşmadan hangisini burada okumak gerektiğinde cidden tereddüd etmekteyim. Çünkü koşmaların hepsi birbirinden güzeldir. Halk şâirlerinin en büyüklerinden Âşık Ömer, Âşık Gevherî, Âşık Seyrânî gibi âşıkların yanında az tanınmış veya tanınmamış olan şâirlerin de koşmaları bu cönkte yer almıştır. Biz hiç tanınmamış olan şâirlerin şiirlerinden bir kaç bent okumakla yetineceğiz.

Bülbül güvencecek bir büyük dal yok
Söyleyecek söz çok söyleyenler yok
İller zerbab giyer zerre sual yok
Bize gam hırkasın yasağ idindi

Çekticeğim bir ikrarsız belası
Çokdan belli buldum başım çarısı
Sâfi terk eyledi kendi sadası
Vardı gurbet ile o bağ idindi

Şerif de sevgilisinin benlerini methederken şöyle demektedir :

Dilber benlerinin medhin eyleyim
Siyah benler du-cihanı bend imiş
Bir benin kaşınan göz arasında
Bir benin de ak gerdanı bend imiş

Bir benin zabt etmiş güli gürcistan
Bir benin zabt etmiş hindi hindistan
Bir benin zabt etmiş çöl arabistan
Bir benin de tatar hanı bent etmiş

GEVHERİ

Devlet-i humâyı tutayım derken
Uçurdum şâhini yaz elden gitti
Cânâne ârdından yeteyim derken
Yavı kıldım kendim saz elden gitti

Hasret ile dâim yanmada yürek
Huda verdiği kanaat gerek
Sînem delik delik tenimde felek
Çoğunı ararken az elden gitti

Bakmazsın ruz ü şeb âh-ı zarıma
Elüm ermez oldı kış ü karıma
Bir de kara duman çokdû serime
Eyyâm-ı kış geldi yaz elden gitti

Gevherî'nin gel gör bakma işine
Çekdeğim gelmesün kullar başına
Kimse rahm eylemez gözüm yaşına
Ağlayı ağlayı göz elden gitti

SEYRÂNÎ

Bilür isen Leylâ ile Mecnun'ın
Gönülden gönüle çağır bulunur
Başıma lâle gibi dağ derunın
İlde nice yanmış bağır bulunur

Tecelliden dest-i Musâ ak olmuş
Asâsından derya iki şak olmuş
Kitabsız nebisiz Hakla hak olmuş
Anasından doğma sağır bulunur

İl seni götürse şâhin-veş elde
Yorulur Seyrânî kalursın yolda
Nefs-i emvariyyi taşıyan kulda
Lâbud kocunacak yağır bulunur

Sizlere sunmaya çalıştığımız bu cönkte 15 destan bulunmaktadır. Bu destanlardan üçü Ürgüp'te 1265 hicri, 1848 milâdî vuku bulan depremle ilgilidir. Kimin yazdığı açık

olarak bilinmeyen destanda, zelzelenin vuku bulduğu anda bir çok insanların kayalar altında kaldığı, onları kurtarmak için Ürgüp'te yaşayan Ermeni azınlığından Türklerin yardım istedikleri fakat Ermeni kaya ustalarının buna yanaşmadıkları ve kaçtıklarını destanda belirtmektedir.

Gören insanların heb aklı şaşdı
Müdür Efendi bunda çevreye düşdü
Kayacı istediler kâfirler kaçdı
Ol zaman din-i İslâm geldi ulaşdı

Cönkte Konya'lı Şem'i tarafından yazılmış olan 16 bentlik Kıyamet destanı vardır ki, bu destan Sn. Fevzi Halıcı tarafından hazırlanmış olan Şem'i Divanında mevcut değildir. "Bulunmaz" redifli destanın mahlas kıt'ası :

Şem'i'ya bak aslı var mı dünyanın
Ne evlâd tyalin ne bir eşyânın
Bin ikiyüz kırkda çıkdı destanın
Her şâirde böyle lisan bulunmaz

Cönkteki destanlardan biri de Âşık Ömer'in "Yer Gök Destanı" dır. 16 bentlik bu destan rahmetli Sadettin Nusret Ergun'un, Âşık Ömer divanında hem de Kayseri Râşit Efendi Kütüphanesindeki Cönkte 16 kıt'a olarak kayıtlıdır. Fakat Âşık Ömer'in bu meşhur destanını Sn. Doç.Dr.Op. Bedri Noyan "Ayaşlı Abdi Efendi Cöngünün tedkiki" başlıklı yazı ile Halk Kültürü 1984/ s. 101'de ilk beş kıt'asını aynen alarak beşinci bent'deki :

Yer dedi ki asla çekmem fırakı
Bende yanar evvel kavlı cırağı
Evliyalar enbiyalar durağı
Bunca kevn-i devran benimdir

deki ayrılık manasına olan "fırakı" kelimesini şâir adı olarak alıp Fırâkı'nin yer gök destanı diye yayınlamıştır.

Cönkteki bir başka destan da yine böyle bir başka şâire mal edilmiştir ki, bu destan da "Destan-ı Tuhaf" dır. Destanı Tuhaf Türk Dili ve Edebiyat isimli lise kitaplarında Sn. Özdemir Sarıca, Mahir Ünlü, Ömer Özcan tarafından Selimî isimli bir halk şâirine isnad etmişlerdir. Bu destan cönkte Karşı Âşık Bahri'nin olarak kayıtlıdır. İlk bendi ve son bendi şöyledir :

Gurbet ilden geldim malım sormaya
Eşyalarım yalan yazan nicoldu
Şimdi ben razıyım şer'a durmaya
Kedi kırpsı deri derman nicoldu

Bahriyayım malım aldı alanlar
Eşyamı bulurlar bunda olanlar
Doğrusun söylesin bir bir bilenler
Asılsız fasılsız yalan nicoldu

Kızılma : Bilindiği gibi, Osmanlı' ordularını uzak çephe savaşlarına özendirme gösterilen simgesel hedef. İlk zamanlarda ülkünün hedefi İstanbul, daha sonra Roma 16. y.y. da da "Bec kızılması" adıyla Viyana hedef gösterilmiştir. Padişahların yeniçileri savaşa özendirmek için "Kızılma" da buluşalım parolası kullandıkları ileri sürülürdü. Moskova'da Kızılma olmuştur. Yeniçiler arasında sık sık söylenen şu anlamlı sözler bu idealin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Testiye kurşun sıkar
Keçeye para sallar
Kızılma ya dek gideriz

Veya : Kızılma kapusun fetheder iken nacağı
Ne revadır bozula bu Hacı Bektaş ocağı

mısraları yer almaktadır.

Cönkte geçen bir başka destan da 2. Mahmud'un ölümü ile ilgilidir.

Tutup Hakkın ulu emrin gitdiler
Etrafında yüzbin tevhid itdiler
Varup mahalline teslim etdiler
Dirilince cümle ihvan ağladı

bent'i ile başlayan destan 15 bent olarak devam eder ve mahlas kıtada :

"Gülzârî fehmeyle devr-i cihanı
Evvel budur kıyametin nişanı
Hak alır elbetde virdiği canı
Bâki değil çok kahraman ağladı"

bent'i ile son bulur.

NETİCE :

Netice olarak şunu söylemeliyiz ki, Cönkler Halk edebiyatımızın temel taşlarından biridir. Onları tozlu topraklı yerlerden çekip almak kemiricilerle, yabancılara satıcıların elinden kurtarmak, kendi kaderine ve nisyana terk etmemek, her aydın ve edebiyat severlerin görevi olmalıdır. Cönkler burada olduğu ve açıkça görüldüğü gibi bir çok yeni şairlerimizi veya eski şairlerimizin bilinmeyen yeni şiirlerini bağrında barındırdığı gibi, bir çok tarihi olayların sırlarını da kalbinde saklamaktadır.